

เกณฑ์วินิจฉัยการทำความดีการทำความชั่วในพระพุทธศาสนา

Criteria for Considering Good and Bad Conducts in Buddhism

ผศ.ดร.หอมหวล บัวระภา, รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงศักดิ์,
พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ.ดร.

Asst.Prof.Dr.Homhuam Buarabha, Assoc.Prof.Dr.Sovit Bumrungphuk,

Asst.Prof.Dr. Phrakhru Sudhikhambhirayana

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอเกณฑ์วินิจฉัยการทำความดีการทำความชั่วในพระพุทธศาสนา เมื่อศึกษาแล้วทำให้ทราบว่า เกณฑ์วินิจฉัยมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) เกณฑ์วินิจฉัยหลักประกอบด้วย ๑) เจตนาที่ซ่อนอยู่ภายในเป็นภาวะขับเคลื่อนให้ลงมือกระทำทั้งดีและชั่ว ๒) กุศล คือความดี ความงาม สิ่งที่ดี อกุศล คือสิ่งที่มีโทษความดี มีโทษความงาม มีโทษสิ่งดี ๓) บุญ คือสิ่งชำระพื้นจิตใจให้สะอาด บาป คือสิ่งที่ทำให้ตกไปในที่ชั่ว ๔) กุศลกรรมบถ คือทางทำดี อกุศลกรรมบถ คือทางทำชั่ว และ ๕) เบญจศีล (๒) เกณฑ์วินิจัยรองหรือเกณฑ์ร่วมเป็นการพิจารณาและอนุวัติตามอัยยาศรัยที่ต่างกัน ของสัตว์โลก (มนุษย์) จึงได้วางเกณฑ์ที่อ่อนลงซึ่งเรียกว่า เกณฑ์รอง ประกอบด้วย ๑) มโนธรรม ได้แก่ สภาพของใจที่มีธรรมประจำใจคือมีความรู้สึกผิดชอบดีชั่ว รู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ ฯลฯ และ ๒) มติของท่านผู้รู้ ได้แก่ คนมีความรู้ มีปัญญา ฉลาดในทางดี ซึ่งจะเป็นผู้ช่วย วินิจฉัยการกระทำทั้งดีทั้งชั่ว และพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างมีเหตุผล

คำสำคัญ : เกณฑ์วินิจัย, การทำดี, การทำความชั่ว, พระพุทธศาสนา

Abstract

This academic paper aims to present the criteria for considering the good and bad conduct in Buddhism. Based on the study, there are two criteria for considering the good and bad conducts in Buddhism: (1) the main criteria are: 1) inner intention driving to perform good deeds or bad deeds; 2) wholesomeness or unwholesomeness; 3) merit, the mental purifier and demerit, the mental contaminator; 4) wholesome or unwholesome course of action; 5) the Five Precepts; (2) the sub-criteria based on a diversity of human manners consists of 1) mental dhamma, knowing dhammas of wholesomeness and unwholesomeness and what ought to do and what ought

not to do and 2) the expert qualification: knowledge, wisdom, intelligence which are the supporter for reasonably considering the conducts and undesirable behaviors that happen in the society.

Keyword : the criteria for considering, the good and bad conduct, Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของ อันเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เป็นวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ (สังขตธรรมทั้งหมด) ธรรมดาทั้งหมดนั้นล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยและเป็นเรื่องปัจจัยสัมพันธ์ คำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่อง...กรรม ถือว่าเป็นหลักคำสอนที่แสดงถึงความ เป็นธรรมดาแห่งปัจจัยและปัจจัยสัมพันธ์ โดยมีกรรมเป็นตัวกลางระหว่างกิเลสกับวิบาก ซึ่งเรียกว่า กระบวนการแห่งวิญญู ๓ ได้แก่ กิเลส กรรม และวิบาก ในกระบวนการนี้ กิเลสถือว่าเป็นปัจจัยภายใน ที่มีส่วนผลักดันให้มีการกระทำ (กรรม) ทางกายเรียกว่า กายกรรม มีการกระทำทางวาจาเรียกว่า วาจากรรม และมีการคิดหรือการนึกคิดในใจเรียกว่า มโนกรรม ส่วนวิบากหรือผลอันเป็น ‘ความประพฤติ’ ที่เป็นไปต่างๆ ซึ่งบุคคลผู้นั้นจะต้องรับผิดชอบเป็นการส่วนตัว

ประเด็นที่ควรนำสู่การพิจารณาร่วมกัน คือ เรามีเกณฑ์อะไรที่จะวินิจฉัยหรือตัดสิน ‘การกระทำ’ ทางกาย ทางวาจา และทางใจนั้น โดยเฉพาะทางกายและทางวาจา (กายกรรมและวาจากรรม) อันเป็น ความประพฤติหรือการแสดงออกที่สามารถพบและสังเกตเห็นได้ทางประสาทสัมผัสมีตาเป็นต้น จะเห็น ได้ว่าความประพฤติหรือการแสดงออกที่เรียกว่า การกระทำ ซึ่งการกระทำนั้นหากกล่าวตามนัยแห่ง พระพุทธศาสนามี ๒ ประการ คือ กรรมดีที่กระทำเรียกว่า การทำดี (กุศลหรือบุญ) และกรรมชั่วที่ เรียกว่า การทำชั่ว (อกุศลหรือบาป) แต่มีคำถามเกิดขึ้นว่า เรามีเกณฑ์อะไรเป็นเครื่องวินิจฉัยหรือตัดสิน การทำดีการทำชั่วนั้น ซึ่งในบทความนี้จะใช้คำว่า เกณฑ์วินิจฉัย จะไม่ใช่คำว่า เกณฑ์ตัดสิน โดยยึดถือ ตามทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ว่า เราควรมีวิธีอะไรบางประการที่จะช่วยในการศึกษา พุทธธรรม เพื่อให้การวินิจฉัยความหมายและคุณค่าของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นไปด้วยความ แน่ใจให้เกิดความชัดเจน และความถูกต้องสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพราะการตีความหรือวินิจฉัย ความหมายต่างๆ นั้นหากว่าทำไปไม่ถูกต้องอาจจะเป็นอันตรายได้มาก^๑ ดังนั้น เกณฑ์วินิจฉัยการทำดี การทำชั่วในบทความนี้ ผู้เขียนได้แบ่งออกเป็น ๒ เกณฑ์ คือ เกณฑ์วินิจฉัยหลักและเกณฑ์วินิจฉัยร่วม

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๒-๓.

และบทความนี้จะไม่มีการวิเคราะห์ แต่จะเน้นเสนอเนื้อหาอันเป็นเกณฑ์วินิจัยหลักและเกณฑ์วินิจัยร่วมเท่านั้น เพราะมุ่งประสงค์เพื่อรวบรวมเกณฑ์วินิจัยสำหรับการศึกษา การวิเคราะห์ และการทำวิจัยของนิสิตนักศึกษาและผู้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบัน ซึ่งมีความหลากหลายทั้งผู้เข้ามาศึกษา การตีความ การอธิบายความ และอื่นๆ อีกมาก ด้วยหวังว่าเมื่อมีเกณฑ์วินิจัย (ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา) แล้ว ก็จะทำให้การศึกษาคำสอนและวิชาการทางพุทธศาสนาเป็นไปได้สะดวกและง่ายขึ้น

เกณฑ์วินิจัยหลัก

เกณฑ์วินิจัยหลักในงานนี้ ได้แก่ หลักธรรมเรื่อง...เจตนา กุศลอกุศล บุญบาป กุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถ เบญจศีล และเกณฑ์วินิจัยร่วม ได้แก่ มโนธรรมและมติท่านผู้รู้ มีรายละเอียดดังนี้

๑. เจตนาตามนัยแห่งกรรมนิยาม

หัวข้อนี้มีคำสำคัญอยู่ ๒ คำ คือ คำว่า เจตนา กับ กรรมนิยาม ทั้งสองคำนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เพราะกรรมนิยามจะมีความสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อมีเจตนาที่ซ่อนอยู่ภายในเป็นภาวะขับเคลื่อนให้ลงมือกระทำทั้งดีและชั่ว คำว่า กรรมนิยาม หมายถึงกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ^๒ และได้มีการอธิบายขยายความให้กระจ่างมากขึ้นอีกว่า กรรมนิยาม คือ กระบวนการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ หรือพูดให้จำเพาะเจาะจงลงไปอีกว่า กระบวนการแห่งเจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องสมกัน เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่ว มีผลชั่ว เป็นต้น การนิยามหรือให้ความหมายที่กล่าวมาข้างต้นมีค่าสำคัญที่ต้องศึกษาร่วมกัน ได้แก่คำว่า เจตจำนง ซึ่งมีความหมายเดียวกับคำว่า เจตนา โดยที่ท่านคือพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงสาระหรือตัวแท้ของกรรมคือเจตนาหรือเจตจำนงไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า ในบรรดากฎธรรมชาติทั้งหลายมีกฎแห่งกรรมหรือกรรมนิยามรวมอยู่ด้วย ในแง่ของมนุษย์กรรมนิยามเป็นกฎสำคัญที่สุดเพราะเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง มนุษย์เป็นผู้แสวงสรุปรุ่งแต่งกรรมและกรรมก็เป็นเครื่องปรุงแต่งวิถีชีวิตโชคชะตาของมนุษย์ ถ้าว่กรรมนิยามเป็นเขตแดนของมนุษย์ ส่วนกฎหรือนิยามอื่นๆ เป็นเขตแดนของธรรมชาติ มนุษย์เกิดจากธรรมชาติและเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่มนุษย์มีวิสัยพิเศษของตนเองจึงเป็นดุจอีกโลกหนึ่งต่างหากจากโลกของธรรมชาติ เขตแดนของกรรมนิยามนั้น สาระหรือตัวแท้ของกรรมก็คือเจตนาหรือเจตจำนงหรือโลกแห่งความคิดนึกปรุงแต่งสร้างสรรค์ (และทำลาย) ทั้งหมด เท่าที่เกิดจากฝีมือของมนุษย์ ไม่ว่า

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๖.

มนุษย์จะไปเกี่ยวข้องกับนิยามอื่นใดหรือไม่ก็ตาม ก็ต้องมีกรรมนิยามเป็นกฎยืนพื้น ตลอดถึงว่าจะไปเกี่ยวข้องกับนิยามอื่นเหล่านั้นอย่างไร ก็อยู่ที่กรรมนิยาม^๓ เมื่อได้ศึกษาคำว่า เจตจำนง เป็นเหตุให้คิดถึงคำว่า เจตจำนง ในรูปศัพท์เฉพาะทางปรัชญาว่า เจตจำนงเสรี (Free will) หมายถึงความเป็นอิสระของจิตที่จะตัดสินใจเลือกกระทำ หรือไม่กระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรืออีกนัยหนึ่ง เจตจำนง แปลว่า ความตั้งใจ แรงปรารถนา ซึ่งเป็นพลังผลักดันให้มนุษย์กระทำการต่างๆ ตามความเข้าใจ และความจริงที่เป็นพลังบอด เช่น เจตจำนงที่จะมีชีวิต แต่สำนักปรัชญาบางสำนักเห็นว่า การกระทำของมนุษย์มิได้เกิดจากเจตจำนงเสรี เพราะถูกกำหนดโดยปัจจัยทั้งภายในและภายนอกตัวมนุษย์^๔

ข้อความที่กล่าวมาข้างต้นสื่อความเข้าใจได้ว่า เจตนา ก็คือเจตจำนง ซึ่งเป็นคำที่ใช้เทียบเคียงกันในเชิงความหมายในทางพระพุทธศาสนา และมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับคำว่าเจตจำนงหรือเจตจำนงเสรีในทางปรัชญา เพราะแนวคิดทางปรัชญาที่มุ่งเน้นว่ามนุษย์เป็นผู้กำหนดการกระทำของตนเอง ซึ่งมีนัยทางความหมายที่ใกล้เคียงกับคำว่า เจตนาหรือเจตจำนงในทางพระพุทธศาสนา ถึงอย่างไรก็ตาม เพื่อเป็นการศึกษาเกณฑ์วินิจฉัยการทำความดีการทำความชั่วในพระพุทธศาสนาให้มีความกระจ่างชัดมากขึ้น จึงจำเป็นต้องกลับไปศึกษาความหมายและสาระของเจตนาอีกครั้งหนึ่ง คำว่า เจตนา (ส่วนคำว่า เจตน์จำนง ไม่ปรากฏในคัมภีร์หรือเอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา) ตามรูปศัพท์แห่งไวยากรณ์บาลีให้คำอธิบายไว้ว่า เจตนา หมายถึงธรรมชาติผู้คิด ความคิดอ่าน ความนึก ความตรึง ความดำริ ความมุ่งหมาย ความพอใจ แต่ในภาษาไทย เจตนาเป็นกริยาในความหมายว่า จงใจ ตั้งใจ มุ่งหมาย^๕ หรืออีกนัยหนึ่งที่มีความใกล้เคียงกัน เจตนา หมายถึงความตั้งใจ ความมุ่งหมายจะทำ เจตจำนง ความจำนง ความตั้งใจ เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง เป็นตัวนำในการคิดปรุงแต่งหรือเป็นประธานในสังขารชั้น^๖ หรือกล่าวได้ว่าเป็นตัวกรรมทีเดียว^๗ ดังพุทธพจน์ว่า เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่า เป็นกรรม^๘

พุทธพจน์ที่กล่าวมาช่วยยืนยัน ‘ความเป็นเกณฑ์การวินิจฉัยการทำความดีการทำความชั่ว’ โดยมีคำอธิบายที่ชี้เฉพาะเจาะจงลงไปที่เจตนาว่า เจตนาคือความตั้งใจ การเลือกอารมณ์ของใจ ตัวนำที่หันเหชักพา

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓๘.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ศักติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๙.

^๕ พันตรี ป. หลงสมบูรณ์, **พจนานุกรมมคอ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๓), หน้า ๒๖๔.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐.

^๗ อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๙๕.

ทำให้จิตเคลื่อนไหวโน้มน้อมไปหาหรือผลไปจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือมุ่งไปในทิศทางใดทางหนึ่ง เป็นหัวหน้า เป็นผู้จัดการ เป็นเจ้าก็เจ้าการของจิตว่าจะเอาอะไรไม่เอาอะไร เป็นตัวการจัดแจง แต่งวิธีทางของจิต และในที่สุดจะเป็นตัวการปรุงแต่งจิตนั้นให้เป็นไปต่างๆ เมื่อเจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ก็คือกรรมเกิดขึ้นที่จิต เมื่อกรรมเกิดขึ้นแล้วก็มีผลทันที เพราะเมื่อมีเจตนาเกิดขึ้นในจิตแล้ว จิตมีการเคลื่อนไหวหรือไหวตัวแล้ว แม้เป็นเพียงความคิดอะไรเล็กน้อย ซึ่งจะไม่มีผลสำคัญอะไร แต่ก็ไม่ใช่ผลเสียเลย อย่างน้อยก็เป็นละอองของกรรมอันละเอียดที่สั่งสมหรือพอกไว้เป็นเครื่องปรุงแต่งคุณสมบัติของจิตอยู่ภายใน เมื่อมากขึ้นเช่นจิตเสพความคิดนั้นบ่อยๆ หรือความคิดนั้นรุนแรงขึ้นออกมาภายนอก ผลแรงขึ้นขยายออกมาเป็นลักษณะนิสัย บุคลิกภาพ เป็นต้น เพราะเมื่อทำการอะไรบ่อยๆ ด้วยเจตนาอย่างนั้นบ่อยๆ ผลแห่งการสั่งสมจะปรากฏชัดยิ่งขึ้น และอาจขยายกว้างออกไปในระดับต่างๆ โดยลำดับ รวมความคือเจตจำนงคือเจตนาหรือกรรมนั้นแม้เล็กน้อย แต่ไม่อาจไร้ผลเลย^๘ ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า กรรมดีหรือชั่วทุกอย่างที่คนสั่งสมไว้ ย่อมมีผล ขึ้นชื่อว่ากรรม แม้เล็กน้อย ที่จะว่างไปเลย ย่อมไม่มี^๙ และว่า กรรมไม่ว่าดีหรือชั่ว ย่อมไม่สูญเปล่าเลย^{๑๐}

ดังนั้น เจตนาจึงเป็นตัวที่แท้จริงหรือเป็นต้นตอหรือเป็นรากเหง้าก่อให้เกิดกรรม เมื่อมีกรรมเกิดขึ้นกรรมย่อมให้ผลแน่นอนไม่แปรเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น กรรมนั้นอาจจะเป็นการทำ การพูด การคิด หรือการนึกคิด การแสดงออกทางกายวาจา หรือแม้แต่ความประพฤติที่เป็นไปในลักษณะต่างๆ ล้วนเป็นกรรมที่บุคคลผู้นั้นจะต้องรับผิดชอบ ซึ่งเป็นไปตามหลักกรรมนิยามโดยแท้

๒. กุศลและอกุศลกับบุญและบาป

หัวข้อนี้มีคำสำคัญอยู่ ๒ กลุ่ม คือ กุศล-อกุศล และบุญ-บาป กลุ่มคำเหล่านี้มีความหมายเชิงนามธรรมที่เป็นสภาวะหรือสภาพ ซึ่งเป็นความหมายที่ซ่อนอยู่ภายในของรูปศัพท์ และสามารถถือเป็นเกณฑ์วินิจฉัยการทำดีทำชั่วได้ เพราะชาวพุทธหรือผู้ศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่จะเคยได้ยินและคุ้นชินกลุ่มคำเหล่านี้เป็นอย่างดี

๑) กุศลและอกุศล : ดีและชั่ว (ไม่ดี)

การจะศึกษากลุ่มคำนี้ให้ได้ความรู้ความเข้าใจตรงตามเนื้อหาของกุศลอกุศลให้มากขึ้น คงต้องกลับไปศึกษาความหมายที่ซ่อนอยู่ภายในผ่านรูปศัพท์ก่อนสิ่งอื่น เพราะเมื่อว่าตามหลักศัพทศาสตร์แล้ว คำว่า กุศล มี ๒ ความหมาย คือ กุศล หมายถึงฉลาด ชำนาญ สมควร ถูกต้อง

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๗๖.

^๙ พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๐๕๔/๔๑๓.

^{๑๐} พุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๖๔/๓๐๖.

ความไม่มีโทษ ความไม่มีโรค และ กุศล หมายถึงความดี ความงาม สิ่งที่ดี ความสบาย บุญ^{๑๑} ส่วนอกุศล หมายถึงกรรมมิใช่กุศล ความไม่ดี ความชั่ว บาป หากกล่าวถึงบุคคลจะหมายถึงคนโง่ คนชั่ว คนพาล ในความหมายทางธรรมหมายถึงผู้มีคุณความดีไม่ได้ ผู้มีความดีหาไม่ได้^{๑๒} อีกนัยหนึ่งซึ่งเป็นการนำมาอธิบายด้วยภาษาร่วมสมัยใหม่เพื่อสื่อความเข้าใจที่ง่ายขึ้น โดยพิจารณาไปที่คำว่า กุศล แปลตามศัพท์ว่า ฉลาด ชำนาญ บุญ เอื้อหรือเกื้อหนุน เหมาะ ดีงาม เป็นบุญ คล่องแคล่ว ตัดโรคหรือตัดสิ่งชั่วร้ายที่น่ารังเกียจ ส่วนอกุศล แปลว่า สภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศลหรือตรงข้ามกุศล เช่นว่า ไม่ฉลาด ไม่สบาย เป็นต้น ความหมายในทางนามธรรมของกุศลที่ถือได้ว่าเป็นหลักมี ๔ อย่าง คือ ๑. อโรคยะ หมายถึง ความไม่มีโรค คือ สภาพจิตที่ไม่มีโรค มีสภาวะหรือองค์ประกอบที่เกื้อกูลแก่สุขภาพจิต ทำให้จิตไม่ป่วยไข้ ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย เป็นจิตแข็งแรง ใช้งานได้ดี เป็นต้น ๒. อนวัชชะ หมายถึง ไม่มีโทษหรือไร้ตำหนิ แสดงถึงภาวะที่จิตสมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่เสียหาย เป็นต้น ๓. โกศลสัมภุต หมายถึงสิ่งที่เกิดจากปัญญาหรือความฉลาด คือสภาวะที่ประกอบอยู่ด้วยปัญญา หรือมีคุณสมบัติต่างๆ ซึ่งเกิดจากความรู้ความเข้าใจ สว่าง มองเห็น หรือรู้เท่าทันความเป็นจริง และ ๔. สุขวิบาก หมายถึง มีสุขเป็นวิบากคือเป็นสภาพที่ทำให้มีความสุข เมื่อกุศลธรรมเกิดขึ้นในใจย่อมเกิดความสุขสบาย คล่องใจในที่นั้นนั่นเอง พิจารณาได้เมื่อร่างกายแข็งแรงไม่มีโรคเบียดเบียน (อโรค) ไม่มีสิ่งสกปรกเสียหาย (อนวัชชะ) และรู้ตัวว่าอยู่ในที่มั่นคงปลอดภัยถูกต้องเหมาะสม (โกศลสัมภุต)

ส่วนความหมายของอกุศลพึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามกับสภาพที่กล่าวนี้ คือ เป็นสภาพจิตที่มีโรค ไร้สุขภาพ มีโทษ มีตำหนิ มีข้อเสียหาย เกิดจากอวิชชา และมีทุกข์เป็นวิบาก พุดสั้นๆ อีกนัยหนึ่งว่า เป็นสภาพที่ทำให้จิตเสียคุณภาพและเสื่อมสมรรถภาพ ตรงข้ามกับกุศลซึ่งส่งเสริมคุณภาพและสมรรถภาพของจิต เพื่อให้กำหนดได้ง่ายขึ้น อาจรวมลักษณะเหล่านี้เข้าเป็นกลุ่มได้ ๕ กลุ่ม คือ

- ๑) ตัณห์มัย เช่น แฉก แฉก อยู่ตัว ทรงตัวเรียบสม่ำเสมอ ไม่หวั่นไหว ไม่วอกแวก ไม่พล่าน ไม่ส่าย
- ๒) บริสุทธิผ่องใส เช่น ปราศสิ่งมัวหมอง ไม่ขุ่นมัว ไม่เศร้าหมอง ไร้ไฟฟุ้งา กลิ้งเกลตา ผุดผ่อง แจ่มจ้า สว่างใส
- ๓) โปร่งโล่งอิสระ เช่น ไม่ติดขัด ไม่คับแคบ ไม่ถูกจำกัดขัดขวาง ไม่ถูกกดทับหรือบีบคั้น ไม่อึดอัด กว้างขวาง ไร้เขตแดน
- ๔) เหมาะแก่การใช้งาน เช่น นุ่มนวล อ่อนละมุน เบาสบาย ไม่หนัก คล่องแคล่ว ทนทาน ไม่เปราะเปราะ ไม่กระด้าง ซื่อตรง ไม่บิดเบือน ไม่เฉไฉ

^{๑๑} พันตรี ป. หลงสมบูรณ์, พจนานุกรมมคธ-ไทย, หน้า ๒๐๖.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

๕) สงบสุข เช่น ผ่อนคลาย เรียบสงบ ไม่เครียด ไม่คับแค้น ไม่เดือดร้อน ไม่กระสับกระส่าย หรือทุนทลาย ไม่ขาดแคลน ไม่หิวโหย เอิบอím^{๑๓}

อีกประการหนึ่ง เพื่อเป็นการทำความเข้าใจในหลักธรรมที่เป็นส่วนกุศล (กุศลธรรม) และ อกุศล (อกุศลธรรม) ให้มีมากขึ้น โดยยกเป็นตัวอย่างประกอบ ดังนี้

ก. ตัวอย่างกุศล (กุศลธรรม)

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ ประการ คือ สติ ความระลึกได้ นึกได้ สำนึกอยู่ไม่ปล่อย และ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ความรู้ชัด เข้าใจชัดตามความเป็นจริง^{๑๔} แต่หากกล่าวเฉพาะความระลึกได้ ธรรมนี้สามารถ เชื่อมถึงธรรมที่ชื่อสติสัมปชัญญะ หมายถึงธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้^{๑๕} ธรรมที่ต้อง มีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะได้ชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ โดยชอบ ได้แก่ เมตตา และเมื่อประพฤติปฏิบัติได้ครบถ้วนแล้วจะมีอานิสงส์เกิดขึ้นแก่ผู้นั้น โดยมี ข้อความปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า เมื่อเมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานพาหนะแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สัมสมแล้ว ปราบกัฏฐแล้วพึงหวังอานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ ๑. หลับเป็นสุข ๒. ตื่นเป็นสุข ๓. ไม่ฝันร้าย ๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕. เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย ๖. เทวดาทั้งหลายรักษา ๗. ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรา กล้ำกราย บุคคลนั้นไม่ได้ ๘. จิตตั้งมั่นได้เร็ว ๙. สีหน้าสดใส ๑๐. ไม่หลงลืมสติตาย ๑๑. เมื่อยังไม่บรรลุนิพพาน อันยิ่งขึ้นไป ย่อมเข้าถึงพรหมโลก^{๑๖}

ข. ตัวอย่างอกุศล (อกุศลธรรม)

หลักธรรมที่เป็นอกุศลหรืออกุศลธรรมปรากฏในสามัญญผลสูตร ว่าด้วยเรื่องการละนิรวณ ๕ ความว่า เธอละอภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) ในโลก มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ขำระจิต ให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา ละความมุงร้ายคือพยาบาท มีจิตไม่พยาบาท มุงประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ขำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุงร้ายคือพยาบาท ละถีนมิทธะ (ความหดหู่และเชื่องซึม) ปราศจาก ถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่างมีสติสัมปชัญญะอยู่ ขำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ ละอุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ภายใน ขำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุกจะ ละวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ขำระจิตได้แล้ว ไม่มีวิจิกิจฉาในกุศลธรรมอยู่ ขำระจิต

^{๑๓} ดูเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๖๕-๑๖๖.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙.

^{๑๕} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๒๓/๑๘๙.

^{๑๖} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๓๑/๓๖๘.

ให้บริสุทธิ์จากวิจิตรกิจ^{๑๓} นอกจากนี้ยังมีอกุศลหรืออกุศลธรรมที่ไม่เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ไม่ก่อให้เกิดญาณ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นเพื่อตรัสรู้ และไม่เป็นเพื่อนิพพานมี ๑๒ ข้อธรรม คือ มกขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) ปสาสะ (ความดีเสมอ) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) มายา (มารยา) สาถะยะ (ความโอ้อวด) ถัมภะ (ความหัวดี) สารัมภะ (ความแข่งดี) มานะ (ความถือตัว) อติมานะ (ความดูหมิ่นเขา) มทะ (ความมัวเมา) และปมาทะ (ความประมาท) เป็นบาป^{๑๔}

ดังนั้น เมื่อเข้าใจกุศลและอกุศลตามนัยเหล่านี้แล้ว จะทำให้เข้าใจความหมายของกรรมดีและกรรมชั่ว คือ กุศลธรรมและอกุศลธรรมได้มากขึ้นด้วย และช่วยให้กล่าวได้ว่า เจตนาเป็นตัวกรรม เจตนาที่ประกอบด้วยกุศลจัดเป็นกุศลเจตนาและเป็นกุศลกรรม เจตนาที่ประกอบด้วยอกุศลจัดเป็นอกุศลเจตนาและเป็นอกุศลกรรม เมื่อกุศลเจตนาและอกุศลเจตนาเป็นไปหรือแสดงออกโดยทางกาย ทางวาจา และทางใจ เรียกว่า เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรือเรียกสั้นๆ ว่าเป็น กายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม ที่เป็นกุศลและอกุศลตามลำดับ

๒) บุญและบาป : ดีและชั่ว (ไม่ดี)

คำว่า บุญ เป็นคำที่ใช้ในภาษาไทยซึ่งแผลงมาจากคำบาลีว่า ปุญญ มี ๒ นัยคือ (๑) ปุญญ หมายถึง ชำระล้าง น่ายินดี เป็นที่ชื่นชอบ หรือเป็นที่พอใจ (๒) ปุญญ หมายถึง กุศล กรรมดี ความดี ความสุข หรือเครื่องชำระสันดานให้สะอาด^{๑๕} และเมื่อนำไปอธิบายตามรูปศัพท์ ๒ อย่างนั้นแล้ว ทำให้มีความเข้าใจว่า บุญ คือ เครื่องชำระสันดานคือชำระพื้นจิตใจให้สะอาด และสิ่งที่ทำให้เกิดผลคือภพที่น่าชื่นชม ส่วนบาปมักแปลตามรูปศัพท์ว่า สิ่งที่ทำให้ถึงวิญญูทุกข์หรือสิ่งที่ทำให้เกิดถึงทุกข์ (สิ่งที่ทำให้ตกไปในที่ชั่ว) คำแปลสามัญของบาปคือ ลามก (ต่ำทราม หรือเลว) บางครั้งใช้เป็นคำวิเศษณ์ของวิบาก แปลว่า ทุกข์หรืออนิภูฏ (ไม่น่าปรารถนา) ก็ได้ หากกล่าวเฉพาะในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถา อิติวุตตกะ ท่านแสดงความหมายของคำว่า บุญ ไว้ ๕ อย่าง คือ

(๑) บุญ หมายถึงผลบุญ คือ ผลของกุศลหรือผลของความดี เช่นในข้อความว่า เพราะการสมาทานกุศลธรรมทั้งหลายเป็นเหตุ บุญย่อมเจริญเพิ่มพูน

(๒) บุญ หมายถึงความประพฤติสุจริตในระดับกามาวจรและรูปาวจร เช่นในคำว่า คนตกอยู่ในอวิชชา หากปรุงแต่งสังขารที่เป็นบุญ (บุญญาภิสังขาร)

(๓) บุญ หมายถึงภพที่เกิดซึ่งเป็นสุคติพิเศษ เช่นในคำว่า วิญญูณที่เข้าถึงบุญ

^{๑๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๗/๗๔.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒.

^{๑๕} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมมคร-ไทย, หน้า ๔๙๖.

(๔) บุญ หมายถึงกุศลเจตนา เช่นในคำว่า บุญกิริยาวัตถุ (คือเท่ากับกุศลกรรม)

(๕) บุญ หมายถึงกุศลธรรมในภูมิสาม เช่นในคำว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัว บุญเลย ข้อนี้ตรงกับคำว่า โลกียกุศล นั่นเอง^{๒๐}

แต่ถึงกระนั้นก็ตามยังมีความนิยมใช้ในกรณีที่ทำให้ความรู้สึก ที่ตรงกับความหมายในแง่ต่างๆ ของบุญ โดยนัยนี้

(๑) กุศล ใช้ในแง่การกระทำหรือกรรมก็ได้ มองลึกลงไปถึงตัวสภาวะธรรมก็ได้ ส่วนบุญ มักเล็งแต่ในแง่กรรมคือการกระทำ ดังนั้น คำว่า กุศลธรรมก็ดี กุศลธรรมก็ดี จึงเป็นคำสามัญ แต่สำหรับ บุญเราพูดได้ว่า บุญกรรม (กรรมที่เป็นบุญ ไม่ใช่บุญและกรรม) ถ้าพูดว่าบุญธรรม จะแปลกหูและไม่รู้สึกเป็นคำศัพท์ทางธรรม ส่วนบาปกับอกุศลจะพบทั้งอกุศลกรรม อกุศลธรรม บาปกรรม บาปธรรม

(๒) ในแง่พิเศษ บุญหมายถึงผลของบุญหรือวิบากของกุศลกรรม แม้ในกรณีที่ไม่ได้ หมายถึงผลหรือวิบากโดยตรง บุญจะถูกใช้ในลักษณะที่สัมพันธ์กับผลหรือให้เกิดความรู้สึกพึงเล็งถึง ผลตอบสนองภายนอกหรือผลที่เป็นอามิส เฉพาะอย่างยิ่งผลที่เป็นความสุขและการได้ไปเกิดในที่ใดๆ

(๓) ด้วยเหตุที่กล่าวมานั้น การใช้คำว่าบุญจึงมักจำกัดอยู่ในระดับโลกียะเป็นอุปถัมภ์บุญ คือเป็นโลกียกุศลเท่านั้น

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตสำหรับผู้สนใจทางวิชาการอาจศึกษาค้นคว้าต่อไป คือ

(๑) บุญและบาป เป็นคำที่มีแพร่หลายอยู่ก่อนแล้วในพุทธกาล และมีความหมายในทาง โชคและความศักดิ์สิทธิ์ปนอยู่ด้วย พระพุทธศาสนารับเข้ามาใช้ในความหมายเท่าที่ปรับเข้ากับหลักการ ของตนได้ ส่วนกุศลและอกุศลเดิมใช้ในความหมายอย่างอื่น เช่น ฉลาด ชำนาญ คล่องแคล่ว สบายดี มีสุขภาพ เป็นต้น พระพุทธศาสนานำเอามาบัญญัติใช้สำหรับความหมายที่ต้องการของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ

(๒) โดยนัยนี้ กุศลและอกุศลจึงเป็นศัพท์วิชาการทางธรรมอย่างแท้จริง ส่วนบุญและบาป ท่านมักใช้ในวงแห่งคำสอนสำหรับชาวบ้านหรือชีวิตของชาวโลก^{๒๑}

ถึงอย่างไรก็ตาม แม้ว่าบุญกับกุศลและบาปกับอกุศลจะเป็นไวยากรณ์กัน (คือเป็นคำที่มีรูปต่างกัน แต่มีความหมายเหมือนกัน) แต่ในการใช้จริงโดยทั่วไป กุศลมีความหมายครอบคลุมกว้างกว่าบุญ คำทั้งสองจึงใช้แทนกันได้บ้าง ไม่ได้บ้าง ส่วนบาปกับอกุศลมีความหมายใกล้เคียงกันมากกว่า จึงใช้แทนกันได้บ่อยกว่า

^{๒๐} ดูเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

๓. กุศลกรรมบถและอกุศลกรรมบถ ๑๐

ประเด็นคำถามเกี่ยวกับเกณฑ์วินิจฉัยว่า ‘อะไรเป็นความดีและอะไรเป็นความชั่ว อะไรดีและอะไรชั่ว หรืออะไรเป็นบุญและอะไรเป็นบาป’ นั้น หากกล่าวตามหลักการในพระพุทธศาสนาแล้วคงตรงกับพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม หรืออีกนัยหนึ่งคือ เจตนาอันนั้นแหละ เรากล่าวว่าเป็นกรรม (เจตนาหิ ภิกษเว กัมมํ วทามิ)^{๒๒} ดังนั้น เกณฑ์วินิจฉัยหลักในที่นี้จึงหมายถึงเจตนาของการกระทำทั้งกุศลและอกุศล เป็นหลักการสำคัญสำหรับวินิจฉัยประเด็นคำถามตามที่กล่าวแล้ว เหตุผลที่ถือเอาเจตนาว่าเป็นกรรมหรือเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดกรรมนั้น เพราะคำว่า เจตนาเป็นธรรมชาติของผู้คิด เป็นตัวความคิด เป็นความดำริ เป็นความมุ่งหมาย ความตั้งใจ และความจงใจ ในการกระทำสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นกุศลคือความดีหรือสิ่งดีงาม และอกุศลคือความไม่ดีหรือความชั่ว^{๒๓} เมื่อว่าโดยเกณฑ์หลักที่ถือเอาเป็นหลักการสำคัญในพระพุทธศาสนา ความดีหรือสิ่งดีงามท่านหมายถึง ‘สุจริต ๓’ ก็เพราะมีความประพฤติดีจึงได้ชื่อว่า สุจริต และความไม่ดีหรือความชั่ว ท่านหมายถึง ‘ทุจริต ๓’ ก็เพราะมีความประพฤติชั่วจึงได้ชื่อว่า ทุจริต ถึงอย่างไรก็ตาม การรู้จักเกณฑ์หลักว่าได้แก่ สุจริต ๓ และทุจริต ๓ เพียงเท่านั้นยังไม่พอต่อการอธิบายความเป็นเกณฑ์หลักได้อย่างครบถ้วน เพราะหลักการที่ถือเป็นเกณฑ์หลักที่ครบถ้วนมากกว่านี้ได้แก่ หากเป็นกรรมดีหรือความดีท่านหมายถึง ‘กุศลกรรมบถ ๑๐’ หมายถึงทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี หรือกรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุคติ ได้แก่

๑) กายกรรม ๓ เป็นการกระทำทางกาย ๓ อย่าง คือ (๑) ปาณาติปาตํ ปหาय ฯลฯ สพพปาณภูตหิตานุกัมปี โหติ แปลเอาความว่า ละการฆ่าการเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (๒) อทินนาทานํ ปาหาย ฯลฯ อทินนํ เถยยสงฆาตํ อนาถาตา โหติ แปลเอาความว่า ละอทินนาทาน เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น ๓. กามเมสุมิจจาจารํ ปหาय ฯลฯ น จาริตตํ อาปชชิตา โหติ แปลเอาความว่า ละการประพฤติดนินาถ ไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ

๒) วจีกรรม ๔ เป็นการกระทำทางวาจา ๔ อย่าง คือ (๑) มุสาวาทํ ปหาय ฯลฯ น สมปชานมุสา ภาสิตา โหติ แปลเอาความว่า ละการพูดเท็จ ไม่ยอมกล่าวเท็จ เพราะเหตุตนเอง ผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ (๒) ปิสฺสณํ วาจํ ปหาय ฯลฯ สมคฺคการี วาจํ ภาสิตา โหติ แปลเอาความว่า ละการพูดคำส่อเสียด ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัคสมานกัน ขอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี (๓) ผรุสฺสํ วาจํ ปหาय ฯลฯ พหุชนมนนาปา ตถารูปิ วาจํ ภาสิตา โหติ แปลเอาความว่า ละคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน (๔) สมผปปลาปิ ปหาय ฯลฯ กาลวาที

^{๒๒} อก.ฉก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๔๗. อก.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมธรรม-ไทย, หน้า ๒๖๔.

อตถวาที ฐมมวาที วินยวาที นิธานวาที วาจี ภาสิตา โหติ แปลเอาความว่า ละการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริงมีเหตุผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

๓) มโนกรรม ๓ เป็นการกระทำทางใจ ๓ อย่าง คือ (๑) อนภิชฌาโล โหติ ฯลฯ แปลเอาความว่า ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น (๒) อพยาปนจิตโต โหติ ฯลฯ สุขี อตตานัง ปริหรนตุติ แปลเอาความว่า ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารถนาแต่ว่า ขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุขเถิด (๓) สมมาทิกฺขุโก โหติ ฯลฯ สยํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวทนตฺติติ แปลเอาความว่า มีความเห็นชอบ เช่นว่า ทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี เป็นต้น

กุศลกรรมบถหมวดนี้ ในบาลีเรียกชื่อหลายอย่าง เช่นว่า ธรรมจริยา ความประพฤติธรรมบ้าง โสโจย ความสะอาดหรือเครื่องชำระตัวบ้าง อริยธรรม ธรรมของผู้เจริญบ้าง อริยมรรค มรรคอันประเสริฐบ้าง สัทธรรม ธรรมดี ธรรมแท้บ้าง สปัริสธรรม ธรรมของสัตบุรุษบ้าง^{๒๔}

ส่วนทุจฺจิต ๓ ยังมีความหมายที่ลึกซึ้งและละเอียดมากกว่าคำแปลหรือคำอธิบายที่กล่าวแล้ว โดยท่านได้ให้ศักรายละเอียดเพิ่มในอภุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งหมายถึงทางแห่งอภุศลกรรม ทางทำความชั่ว กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อมความทุกข์หรือทุกข์ ได้แก่

๑) กายกรรม ๓ เป็นการกระทำทางกาย ๓ อย่าง คือ (๑) ปาณาติบาต การทำให้ชีวิตตกลง การปลงชีวิต (๒) อทินนาทาน การถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้โดยอาการขโมย ลักทรัพย์ (๓) กาเมสุมิจฉาจาร ความประพฤติผิดในกาม

๒) วจีกรรม ๔ เป็นการกระทำทางวาจา ๔ อย่าง คือ (๑) มุสาวาท การพูดเท็จ (๒) ปิสุณวาจา วาจาส่อเสียด (๓) ผรุสวาจา วาจาหยาบ (๔) สัมผัปปลาปะ คำพูดเพ้อเจ้อ

๓) มโนกรรม ๓ เป็นการกระทำทางใจ ๓ อย่าง คือ (๑) อภิชฌา เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) พยาบาท คิดร้ายผู้อื่น (๓) มิจฉาทิกฺขุ เห็นผิดจากคลองธรรม^{๒๕}

รายละเอียดเกี่ยวกับเกณฑ์วินิจัยหลักที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งที่เป็นความสุจริต (ความประพฤติดี) และความทุจฺจิต (ความประพฤติชั่ว) มีความสำคัญอันควรแก่การไตร่ตรองพิจารณา คือส่วนที่เป็นความสุจริตจะใช้คำว่า ละ เช่น ละการฆ่าเบียดเบียน ละการถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ ฯลฯ แต่ส่วนที่เป็นความทุจฺจิตจะไม่ใช้คำพิเศษอะไร คือจะใช้คำแบบตรงตัวสื่อความหมายให้รู้ในทันทีว่าเป็นการทำไม่ดี (อกุศล) เช่น การปลงชีวิต การขโมย การพูดเท็จ ฯลฯ แต่หากเป็นการกระทำที่เป็นกุศลนั้นจะต้องมีสาระสำคัญคือต้องประกอบด้วยเจตนาถ้วน (บ่งชี้การกระทำจนก่อให้เกิดกุศลกรรม) จากการฆ่าสัตว์เจตนาถ้วน (บ่งชี้ถึงการกระทำ...) จากการลักทรัพย์ เจตนาถ้วน (บ่งชี้การกระทำ...) จากการประพฤติ

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๙.

ผิดในกาม เจตนาตเว้นจาก (บ่งชี้การกระทำ...) การพูดเท็จ เจตนาตเว้น (บ่งชี้การกระทำ...) จากการพูดส่อเสียด เจตนาตเว้น(บ่งชี้การกระทำ...) จากการพูดคำหยาบ เจตนาตเว้น (บ่งชี้การกระทำ...) จากการพูดเพ้อเจ้อ การไม่ฟังเลื่องอยากได้สิ่งของของเขา การไม่ปองร้ายผู้อื่น สัมมาทิฐิ นี้เรียกว่า กุศล^{๒๖} และคำว่า อกุศล ในที่นี้หมายถึงกรรมที่มีใช้กุศล ความไม่ดี ความชั่ว มิใช่ความดี หรือบาป หากรูปศัพท์เป็นอกุศลกรรมจะหมายถึงกรรมมิใช่ความดี กรรมชั่วร้าย หากเป็นการกล่าวถึงบุคคล จะหมายถึง คนโง่ คนชั่ว หรือคนพาล คือผู้มีความดีหาไม่ได้ และในตอนท้ายหากกล่าวถึงคำว่า อกุศลกรรมบถ (อกุศลกมมบถ) หมายถึงทางแห่งกรรมมิใช่กุศล ทางแห่งความชั่ว กรรมชั่วร้าย มี ๑๐ คือ กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ มโนทุจริต ๓^{๒๗} นอกจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่ท่านกล่าวว่าเป็นกรรมชั่วร้ายแล้วยังมีอุปกิเลสแห่งจิตอีก ๑๖ ชนิด (ที่ถูกกล่าวว่าเป็นกรรมชั่วร้าย) คือ โภคะ (ความโกรธ) โมหะ (การพูดเท็จ) นิกิ (การโกง) โทษะ (การประทุษร้ายมิตร) กทรียตา (ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) อสฺยา (ความริษยา) อิจฉา (ความปรารถนา) วิจิกิฉา (ความลังเลสงสัย) พรเหฐนา (การเบียดเบียนผู้อื่น) โลภะ (ความอยากได้) โทษะ (ความคิดประทุษร้าย) มหะ (ความมัวเมา) โมหะ (ความหลง) สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้จัดว่าเป็นผู้มีกลิ่นชั่วร้ายต้องไปอบาย ปิตพรมโลกแล้ว^{๒๘}

ข้อความข้างต้นเป็นหลักฐานให้พิจารณาถึงมูลเหตุที่แท้จริงว่า การกระทำทั้งหมดล้วนมีเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ (ความไม่อยากได้) อโทษะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) และอโมหะ (ความไม่หลง) หรือมีเจตนาที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ (ความอยากได้) โทษะ (ความคิดประทุษร้าย) และโมหะ (ความหลง) เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดกรรม ซึ่งช่วยให้ได้ยึดถือและทำให้เข้าใจในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีกุศลและอกุศลที่ควรพิจารณาตามสภาวะอีกว่า กุศลและอกุศลนั้นเป็นสภาพเกี่ยวเนื่องกับจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรค ปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์ดีหรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิตหรือไม่ ช่วยให้กุศลธรรม (สภาพที่เกี่ยวเนื่อง) ทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหมดลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร^{๒๙}

๔. เบญจศีล (ศีล ๕)

เกณฑ์วินิจฉัยหลักตามนัยแห่งเบญจศีลหรือศีล ๕ ซึ่งเป็นหลักการเชิงประพจน์ปฏิบัติที่สัมพันธ์กับหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยอนุโลมตามข้อที่ ๑ – ๗ มีรายละเอียด ดังนี้

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๓.

^{๒๗} พันตรี ป. หลงสมบูรณ์, พจนานุกรมมคอ-ไทย, หน้า ๓.

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๑/๖๓. (วัดญาณสุต)

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๗๙.

๑) คีลข้อปาณาติบาต การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปชื่อว่า การฆ่าสัตว์ (ปาณาติปาโต) มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า การฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต คือ การทำลายสัตว์ที่มีชีวิต ก็คำว่า สัตว์ (ปาณ) ในคำนี้ว่า การฆ่าสัตว์ โดยโฆหาร ได้แก่สัตว์ โดยปรมัตถ์ ได้แก่ชีวิตินทรีย์ ส่วนเจตนาเป็นเหตุฆ่าของบุคคลผู้เข้าใจในสัตว์มีชีวิตว่าเป็นสัตว์มีชีวิต อันเป็นเหตุเกิดความพยายามในอันเข้าไปตัดชีวิตินทรีย์ที่เป็นไปทางทวารใดทวารหนึ่ง บรรดากายทวารและวจีทวาร ชื่อว่า ปาณาติบาต บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นการฆ่าสัตว์มีชีวิตทั้งหลายมีสัตว์เดรัจฉานเป็นต้นที่เว้นจากคุณ ปาณาติบาตนั้นชื่อว่ามีโทษน้อยในเพราะสัตว์มีชีวิตตัวเล็ก ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสัตว์มีชีวิตตัวใหญ่ ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะมีปัจจัยใหญ่ (มีวิธีการมาก มีความพยายามมาก) แม้เมื่อมีปัจจัยเสมอกัน บัณฑิตก็พึงทราบว่าเป็นการฆ่าสัตว์มีชีวิตชื่อว่ามีโทษมาก เพราะวัตถุใหญ่ (เป็นสัตว์ใหญ่) ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะสัตว์มีชีวิตมีคุณน้อย บรรดาสัตว์มีชีวิตมีมนุษย์เป็นต้นผู้มิมีคุณ ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสัตว์มีคุณมาก ก็เมื่อมีสรีระและคุณมีภาวะเสมอกัน บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นการฆ่าสัตว์มีชีวิตชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายามอ่อน ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า

ปาณาติบาตนั้นมียก ๕ ประการ คือ (๑) ปาณ สัตว์มีชีวิต (๒) ปาณสญญิตา รู้ว่าสัตว์มีชีวิต (๓) วิธกิจจัด มีจิตคิดจะฆ่า (๔) อุปกโกโม มีความพยายามในการฆ่า (๕) เตน มรณ สัตว์ตายเพราะความพยายามนั้น และเฉพาะปัจจัย คือความพยายามในการฆ่ามี ๖ ประการ คือ (๑) ความพยายามฆ่าด้วยมือของตน (สาหตถิกปัจจัย) (๒) ความพยายามใช้ให้ผู้อื่นฆ่า (อาณตถิกปัจจัย) (๓) ความพยายามฆ่าด้วยศาสตราที่ปล่อยไป (นิสสคคิปัจจัย) (๔) ความพยายามฆ่าด้วยเครื่องมือที่อยู่กับที่ (ถาวรปัจจัย) (๕) ความพยายามฆ่าด้วยอำนาจวิชา (วิชขามยปัจจัย) (๖) ความพยายามฆ่าด้วยฤทธิ์ (อิทธิมยปัจจัย)^{๓๐}

๒) คีลข้ออทินนาทาน การถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ ชื่อว่าการถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ (อทินนาทาน) การลักขโมยของผู้อื่น ชื่อว่าเถยยะ มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า เป็นกิริยาของโจร บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ (อทินน) ได้แก่ สิ่งของที่ผู้อื่นหวงแหน ซึ่งเป็นสิ่งของที่ผู้อื่นใช้สอยตามความต้องการก็มิได้รับโทษทัณฑ์และไม่ถูกตำหนิ ส่วนเจตนาคิดลักของผู้อื่นที่หวงแหนนั้นว่าเป็นสิ่งของที่ผู้อื่นหวงแหน อันเป็นเหตุเกิดแห่งความพยายามที่จะถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ นั้น ชื่อว่า อทินนาทาน อทินนาทานนั้นชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะสิ่งของของผู้อื่นแล้ว ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสิ่งของของผู้อื่นประณีต เพราะเหตุไร เพราะวัตถุเป็นของประณีต เมื่อวัตถุเสมอกัน อทินนาทานชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะวัตถุสิ่งของของผู้มีคุณมาก ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะวัตถุเป็นสิ่งของของผู้มีคุณต่ำกว่านั้น เพราะเทียบกับผู้ที่มีคุณมากกว่านั้น

^{๓๐} อภ.ส.อ.(ไทย) ๑/๒๔๙-๒๕๑. ดูเทียบ วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๓๒/๖๐๘.

อทินนาทานนั้นมียก ๕ ประการ คือ (๑) สิ่งของของผู้อื่นหวงแหน (๒) รู้ว่าเป็นสิ่งของของผู้อื่นหวงแหน (๓) มีจิตคิดจะฆ่า (๔) มีความพยายาม (ในการลัก) (๕) ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น และ ปโยคะแห่งการลักมี ๖ ประการ มีสาเหตุลักปโยคะเป็นต้นนั้นแล ก็ปโยคะเหล่านั้นแลเป็นไปแล้วด้วยอำนาจแห่งอาหาร ๕ ประการนี้ คือ (๑) การลักโดยการขโมย (เถยยาวหาโร) (๒) การลักโดยการกรรโชก (ปเสยยาวหาโร) (๓) การลักโดยการปิดซ่อน (ปฏิจฉนนานวหาโร) (๔) การลักโดยการกำหนดสิ่งของหรือเวลา (ปริกปาวหาโร) (๕) การลักโดยการสับเปลี่ยน (กุสาวหาโร)^{๓๑}

๓) ศิลข้อกาเมสุมิฉฉาจาร คำว่า ในกามทั้งหลาย (กาเมสุ) ได้แก่ ในการประพบัติเมณธรรม ความประพบัติตำราที่บัณฑิตตำหนิโดยส่วนเดียว ชื่อว่า การประพบัติผิด (มิฉฉาจาร) แต่โดยลักษณะเจตนาที่ล่วงเกินฐานะที่ไม่พึงเป็นไปในทางกายทวารด้วยความประสงค์จะเสพอสังขารชื่อว่า กาเมสุมิฉฉาจาร

ในวาระแห่งกาเมสุมิฉฉาจาร อันดับแรก ชื่อว่าฐานะที่ไม่พึงถึงสำหรับชายทั้งหลาย ได้แก่ หญิง ๒๐ จำพวก คือ (๑) หญิงที่มารดารักษา (มาตุรกษิตา) (๒) หญิงที่บิดารักษา (ปิตุรกษิตา) (๓) หญิงที่ทั้งมารดาทั้งบิดารักษา (มาตาปิตุรกษิตา) (๔) หญิงทั้งพี่ชายทั้งน้องชายรักษา (ภาตุรกษิตา) (๕) หญิงที่ทั้งพี่สาวทั้งน้องสาวรักษา (ภคินีรกษิตา) (๖) หญิงที่ญาติรักษา (ญาติรกษิตา) (๗) หญิงที่โคตรรักษา (โคตรรกษิตา) (๘) หญิงที่ธรรมรักษา (ธมมรกษิตา) (๙) หญิงที่มีการอารักขารักษา (सारรกษิตา) (๑๐) หญิงที่มีอาชญาครอบด้าน (สปริณฑทา)

นอกจากนี้แล้วยังมีหญิงอีก ๑๐ จำพวก คือ (๑) หญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ (ชนกีกิตา) (๒) หญิงที่อยู่ด้วยความพอใจ (ฉนทวาสนี) (๓) หญิงที่อยู่ร่วมเพราะโภคะ (โภควาสนี) (๔) หญิงที่อยู่ร่วมเพราะเครื่องนุ่งห่ม (ปฏวาสนี) (๕) หญิงที่ผู้ปกครองเต็มใจยกให้ (โอบพตตกีนี) (๖) หญิงที่ขายยกเทริดลงจากศีรษะ (โอบกตุมพตา) (๗) หญิงที่เป็นทั้งทาสีและภรรยา (ทาสีภริยา) (๘) หญิงที่เป็นทั้งลูกจ้างและภรรยา (กมมการภริยา) (๙) หญิงที่เป็นเชลยศึก (ธชาภญา) (๑๐) หญิงที่อยู่ด้วยกันเพียงครู่เดียว (มุหุติกา)^{๓๒}

ส่วนชายเหล่านี้ชื่อว่าเป็นฐานะที่ไม่พึงถึงสำหรับหญิง ๑๒ จำพวก คือบรรดาหญิงทั้งหลายสำหรับหญิง ๒ จำพวก ได้แก่ (๑) หญิงที่มีการอารักขา (๒) หญิงที่มีอาชญาครอบด้าน และสำหรับหญิง ๑๐ จำพวกมีหญิงที่ซื้อมาด้วยทรัพย์เป็นต้น ก็มีฉฉาจารนั้นชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะฐานะที่ไม่พึงถึงซึ่งปราศจากคุณมีศีลเป็นต้น ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะฐานะที่ไม่พึงถึงซึ่งสมบูรณ์ด้วยคุณมีศีล

^{๓๑} อภิ.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๔๙-๒๕๑. ดูเทียบ ที่.ปา.อ. (ไทย) ๓/๓๔๗/๒๔๘.

^{๓๒} อภิ.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๕๒-๒๕๓.

เป็นต้น กาเมสุมิจจารณันมืองค์ ๔ ประการ คือ (๑) หญิงที่ไม่พึงถึง (๒) จิตคิดจะเสพในหญิงนั้น (๓) ความพยายามในการเสพ (๔) การยังมรรคให้ถึงมรรคแล้วหยุดอยู่ ปโยคะมีย่อยเดียวคือสาหัสถก-ปโยคะเท่านั้น^{๓๓}

๔) ศีลข้อมุสาวาท คำว่า เรื่องเท็จ (มุสา) ได้แก่ ความพยายามทางวาจา หรือความพยายามทางกายที่หักรานประโยชน์ของผู้ประสงค์จะกล่าวให้คลาดเคลื่อน เจตนาอันยังความพยายามทางกายทางกาย และความพยายามทางวาจาในการกล่าวให้คลาดเคลื่อนต่อผู้อื่นให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น ด้วยความประสงค์จะกล่าวให้คลาดเคลื่อน ชื่อว่าการพูดเรื่องเท็จ (มุสาวาท) อีกนัยหนึ่ง คำว่า เรื่องเท็จ (มุสา) ได้แก่ เรื่องไม่จริง ไม่แท้ คำว่า การพูด (วาโท) ได้แก่ การพูดให้ผู้อื่นเข้าใจเรื่องเท็จนั้น โดยเป็นเรื่องจริงโดยเป็นเรื่องแท้ แต่ว่าโดยลักษณะเจตนาของผู้ที่ประสงค์ให้ผู้อื่นเข้าใจเรื่องที่ไม่จริงว่าเป็นเรื่องจริงอันเป็นเหตุเกิดแห่งวิญญูติเช่นนั้น ชื่อว่ามุสาวาท มุสาวาทนั้นชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่เขาหักรานมีน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะประโยชน์ที่เขาหักรานมีมาก อีกอย่างหนึ่ง สำหรับคุณุสัถ์ทั้งหลาย มุสาวาทที่เป็นไปแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า ไม่มี เพราะไม่ต้องการจะให้สิ่งของของตน ชื่อว่ามีโทษน้อย ที่กล่าวเบิกพยานเพื่อหักรานประโยชน์ (ของคู่ความ) ชื่อว่ามีโทษมาก

มุสาวาทันมืองค์ ๔ ประการ คือ (๑) เรื่องไม่จริง (อถตฺ วตถิ) (๒) จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน (วิสวาทนจิตต) (๓) ความพยายามที่เกิดจากจิตดวงนั้น (ตชฺโซ วายาโม) (๔) การทำให้ผู้อื่นเข้าใจเนื้อความนั้น (ปรสฺส ตมตถวิชานน)^{๓๔}

(๑) การพูดส่อเสียด (ปิสฺสนวจา) วาจาที่เป็นเหตุทำให้หัวใจของผู้ที่ตนพูดด้วยเกิดความรักตน หรือเกิดความเกลียดชังคนอื่น ชื่อปิสฺสนวจา ก็วาจาที่เป็นเหตุทำให้ตนเองบ้าง ผู้อื่นบ้างเป็นคนหยาบคาย และวาจาที่หยาบคายเอง ไม่พอเพราะเหตุ ไม่จับใจ ชื่อว่าการพูดหยาบคาย (ผรุสวจา) วาจาที่เป็นเหตุให้พูดเพ้อเจ้อ คือไม่มีประโยชน์ ชื่อว่าการพูดเพ้อเจ้อ (สมผปฺปลาป) แม้เจตนาที่เป็นมูลฐานแห่งการพูดคำหยาบและการพูดเพ้อเจ้อเหล่านั้น ก็ได้ชื่อว่าปิสฺสนวจาเป็นต้นเหมือนกัน ในวจกรรมนั้น เจตนาของผู้ที่มีจิตเศร้าหมอง อันเป็นเหตุเกิดแห่งความพยายามทางกายและความพยายามทางวาจา เพื่อทำลายชนเหล่าอื่นหรือเพื่อประสงค์จะทำให้ตนเป็นที่รัก ชื่อว่าปิสฺสนวจา ปิสฺสนวจานั้นชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะผู้ถูกทำให้แตกแยกมีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้ถูกทำให้แตกแยกมีคุณมาก

ปิสฺสนวจานันมืองค์ ๔ ประการ คือ (๑) คนอื่นที่พึงถูกทำลาย (๒) ความมุ่งจะทำลายด้วยคิดว่า คนเหล่านั้นจักเป็นคนแตกแยกกัน ด้วยอุบายอย่างนี้ หรือความประสงค์จะทำให้ตนเป็นที่รัก

^{๓๓} อภิ.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๕๓. ดูเทียบ ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๓๔๗/๓๔๓.

^{๓๔} อภิ.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๕๔. ดูเทียบ ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๑๐๙-๑๑๑/๒๑๒-๒๑๘.

ด้วยคิดว่า เราจักเป็นที่รักเป็นที่คู่กันเคยด้วยอุบายอย่างนี้ (๓) ความพยายามที่เกิดจากจิตดวงนั้น (๔) การให้เขาเข้าใจเนื้อความนั้น^{๓๕}

(๒) **พรุสวาจา** เจตนาที่หยาบโดยส่วนเดียว อันเป็นเหตุเกิดความพยายามทางกายและความพยายามทางวาจา อันเป็นเหตุตัดรอนความรักของคนอื่น ชื่อว่าพรุสวาจา ความพยายามแม้จะตัดรอนความรักนั้น ก็ยังไม่เป็นพรุสวาจา เพราะผู้พูดมีจิตอ่อนโยน บางคราว มารดาบิดากล่าวกับบุตรทั้งหลายแม้อย่างนี้ว่า ขอให้พวกโจรจงตัดพวกมันให้เป็นท่อนๆ แต่ไม่ปรารถนาให้แม่เฒ่าบวตกลบบนพวกเขา อนึ่ง บางคราวอาจารย์หรืออุปัชฌาย์กล่าวกับสัทธวิहारิกผู้อาศัยอยู่ว่า ภิกษุเหล่านั้นไม่มีความละอาย ไม่เกรงกลัวบาป พูดอะไรกัน ท่านทั้งหลาย จงไล่ภิกษุเหล่านั้นไปเถิด ถึงอย่างนั้นท่านเหล่านั้นก็ยังปรารถนาความถึงพร้อมด้วยอาคม (ปริยัติ) และอิทธิคุณ (ปฏิเวธ) แก่อันเตวาลิกและสัทธวิहारิกเหล่านั้น ก็ความพยายามทางวาจายังไม่เป็นพรุสวาจา เพราะผู้พูดมีจิตอ่อนโยน ฉะนั้นความพยายามทางวาจาจะไม่เป็นพรุสวาจา เพราะผู้พูดมีจิตอ่อนโยน ฉะนั้นก็หาไม่ได้ เพราะถ้อยคำของผู้ที่ประสงค์จะให้คนอื่นตายว่า พวกท่านจงให้บุคคลนั้นนอนให้เป็นสุขเถิด จะไม่เป็นพรุสวาจาก็หาไม่ได้ กวากจันนั้นเป็นพรุสวาจาแท้ เพราะผู้พูดมีจิตหยาบ พรุสวาจานั้นชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะผู้ที่พรุสวาทบุคคลพูดหยาบหมายถึงมีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะผู้นั้นมีคุณมาก พรุสวาจานั้นมีองค์ ๓ ประการ คือ (๑) ผู้อื่นที่ฟังคำ (๒) จิตชุ่มเคื่อง (๓) การดำ^{๓๖}

(๓) **สัมผัปปลาปะวาจา** เจตนาที่เป็นอกุศล อันเป็นเหตุแห่งความพยายามทางกาย และความพยายามทางวาจาที่ให้ผู้อื่นรู้เรื่องที่ไม่ดีประโยชน์ ชื่อว่าสัมผัปปลาปะ สัมผัปปลาปะนั้นชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะผู้พูดมีความคั่นเคยน้อย แต่ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้พูดมีความคั่นเคยมาก สัมผัปปลาปะนั้นมีองค์ ๒ ประการ คือ (๑) ความมุ่งที่จะพูดถ้อยคำที่ไม่ดีประโยชน์มีเรื่องการตบยศและเรื่องการลักพานางสีดามาเป็นต้น (๒) การกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น^{๓๗}

(๔) **ศีลข้อสุราเมรยปมาทัญฐาน** คำว่า สุรา (เมรัย) ในคำนี้ว่า น้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (สุราเมรยปมาทัญฐาน) ได้แก่ สุรา ๕ ชนิด คือ (๑) สุราที่ทำจากแป้ง (๒) สุราที่ทำจากขนม (๓) สุราที่ทำจากข้าวสุก (๔) สุราที่หมักแป้งเชื้อเหล้า (๕) สุราที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด ส่วนคำว่า เมรัย (น้ำเมา) ได้แก่ เมรัย ๕ ชนิด คือ (๑) น้ำหมักดองดอกไม้ (๒) น้ำหมักดองผลไม้ (๓) น้ำหมักดองน้ำอ้อยยบ (๔) น้ำหมักดองน้ำผึ้ง (๕) น้ำหมักดองที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด

^{๓๕} อภ.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๕๕.

^{๓๖} อภ.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๕๖.

^{๓๗} อภ.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๕๗.

คำว่า น้ำเมา (มชช) ได้แก่ สุราและเมรัยทั้ง ๒ อย่างนั้นนั่นแลชื่อน้ำเมา เพราะมีความหมายว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา ก็หรือว่าสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเมาแม้อื่นมีอยู่ บุคคลเป็นผู้เมาแล้วคือเป็นผู้ประมาทแล้วด้วยสิ่งของใดที่ตนดื่มแล้ว สิ่งของนี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า น้ำเมา คำว่า อันเป็นเหตุแห่งความประมาท (ปมาทภูฐาน) ความว่า บุคคลย่อมดื่มคือกลืนกินน้ำเมานั้นด้วยเจตนาใด เจตนาที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เพราะเป็นเหตุแห่งความเมาและความประมาท เจตนาจะกลืนกินน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นไปทางกายทวารด้วยประสงค์จะกลืนกินดังกล่าวนั้น^{๓๘} หากกล่าวเฉพาะน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทก็มีองค์ ๔ ประการ^{๓๙} คือ (๑) ของมีนเมาที่มีสุราเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง (๒) จิตคิดจะดื่มของมีนเมาปรากฏ (๓) มีความพยายามเกิดแต่จิตนั้น (๔) ให้สุราไหลเข้าไปในลำคอ

เกณฑ์วินิจัยร่วม

เกณฑ์ร่วมหรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า เกณฑ์รอง ก็ได้ เพราะเป็นเกณฑ์ที่อยู่ในระดับชั้นรองจากเกณฑ์หลัก โดยที่เกณฑ์ร่วมมีการใช้ ‘มโนธรรมกับมติของผู้รู้’ ซึ่งเป็นเกณฑ์วินิจัยสำหรับวินิจัยกรณีต่างๆ ที่เป็นปัญหาทางสังคม มีคำอธิบาย ดังนี้

๑) มโนธรรม คำว่า มโนธรรม ในเรื่องนี้มี ๒ ความหมาย คือ ความหมายตามแนวพระพุทธศาสนา และตามแนวคิด (ทัศนะ) ทางปรัชญา เมื่อพิจารณาจากรูปศัพท์วิชาการทางพระพุทธศาสนาจะใช้คำบาลีว่า มโนธมม ซึ่งไม่นิยมใช้ในภาษาไทย แต่ภาษาไทยนิยมใช้คำสันสกฤตว่า มโนธรรม ซึ่งมีนัยแห่งความหมายเดียวกันต่างเพียงรูปศัพท์เท่านั้น ดังนั้น คำว่า มโนธรรม (มโนธมม) หมายถึงธรรมของใจ ธรรมสำหรับใจ หรือใจมีธรรมคือมีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี รู้ว่าอะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ^{๔๐} ส่วนมโนธรรมในทางปรัชญา หมายถึงประสบการณ์ที่ผ่านการปรับสภาพทางอารมณ์มาแล้ว เป็นธรรมประจำใจของบุคคล เป็นการควบคุมภายในจิตใจของบุคคล เป็นระบบความคิดและความรู้สึก ซึ่งช่วยบุคคลในการตัดสินใจว่าการกระทำอะไรถูก อะไรผิด อะไรชั่ว อะไรควรทำ และอะไรไม่ควรทำในสถานการณ์ต่างๆ ที่เผชิญหน้า และมีนักปรัชญาบางท่านได้ให้คำอธิบายให้เข้าใจอย่างง่ายๆ ว่า มโนธรรม คือ เหตุจูงใจขั้นพื้นฐานสำหรับการประพฤติดี^{๔๑}

^{๓๘} ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๓๒.

^{๓๙} ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๔๒-๔๓.

^{๔๐} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมมคธ-ไทย, หน้า ๕๖๐.

^{๔๑} เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, พจนานุกรมปรัชญาอังกฤษ-ไทย, ๒๑๙-๒๒๐.

ความหมายของคำว่ามโนธรรมที่กล่าวมาข้างต้น มีคำและข้อความสำคัญที่ตรงกันคือ ความรู้สึก ว่า ‘อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ’ ในสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า แล้วสามารถวินิจฉัยหรือ ตัดสินใจในขณะนั้นอย่างทันทีทันใด แต่หากนำประเด็นสำคัญมาเทียบเคียงกันจะเห็นว่ามโนธรรม ในทางพระพุทธศาสนาจะมีความลึกกว่ามโนธรรมทางปรัชญาในข้อที่ว่า การพิจารณาตนเองในเชิง ตีเตียนหรือตำหนิตนเองได้ สามารถชี้ช่องบอกทางผิดหรือถูกของตนเองได้ ส่วนความหมายในทาง ปรัชญาเป็นเพียง ‘ระบบความคิดและความรู้สึก’ อันเป็นเหตุพื้นฐานของการทำดีเท่านั้น

๒) มติของผู้รู้ ในเบื้องต้นคงต้องทำความเข้าใจร่วมกันก่อนว่า คำว่า ผู้รู้ หมายถึงบุคคลเช่นไร มีคุณสมบัติอย่างไรจึงจะเรียกว่า ผู้รู้หรือท่านผู้รู้ หากพิจารณาตามมติทางพุทธศาสนาจะเรียกผู้รู้ว่า บัณฑิต ซึ่งเป็นคำที่แปลงมาจากคำบาลีว่า ปณฺธิต หมายถึงคนผู้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่เป็น ประโยชน์ คนมีความรู้ คนมีปัญญา คนฉลาดในทางดี หรือนักปราชญ์ก็เรียก^{๔๒} ส่วนคำว่า มติ หากแปล ตามรูปศัพท์ก็แปลว่า ความรู้หรือความคิด แต่ในที่นี้เป็นความรู้หรือความคิดที่ผ่านประสบการณ์มานาน จนถึงขั้นเรียกว่า ตกผลึกเป็นองค์ความรู้จนเป็นที่ยอมรับของคนในกลุ่มคนหรือชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ อีกนัยหนึ่ง คำว่า มติ ซึ่งเป็นความรู้หรือความคิดที่ปรากฏผ่านจารีต (Tradition) ประเพณี (Festival) วัฒนธรรม (Culture) คติความเชื่อ (Belief) ของคนในชุมชน เพราะสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นบนเหตุผลและ ความจำเป็นของคนในชุมชนนั้นๆ ที่ได้ช่วยกันศึกษาเรียนรู้และได้กำหนดใช้ร่วมกัน จนกลายเป็นจุดตั้ง ผู้รู้หรือบัณฑิต ที่เฝ้าคอยกำกับควบคุมการกระทำการแสดงออกของคนในชุมชน โดยสิ่งเหล่านี้ได้ช่วย เกื้อกูลต่อคุณภาพและสมรรถภาพชีวิตของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี และเป็นมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน แต่ทั้งหมดขึ้นอยู่กับคนผู้ได้รับขนานนามว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ในความหมายก็คือผู้รู้ ดังนั้น ผู้รู้หรือบัณฑิต ในชุมชนจะต้องมีการใคร่ครวญให้รอบด้านครบถ้วนก่อน (อนวิจจ วิญญู) แล้วจึงมีมติว่า อะไรควร อะไร ไม่ควร อะไรควรตีเตียน อะไรควรสรรเสริญ อะไรยอมรับได้ หรืออะไรยอมรับไม่ได้ หากนำข้อความ (Statement) ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ไปสรุปลงในคำสำคัญที่กล่าวมาแต่ตอนต้น จะตรงกับคำว่า สังคมนิยมน์ อย่างชัดเจนและเข้ากันได้เป็นอย่างดีเหมาะสม

เมื่อทราบรายละเอียดอย่างนี้แล้วก็ป็นอันเข้าใจตรงกันว่า หลักเกณฑ์วินิจฉัยความดีความชั่ว หรือกรรมดีกรรมชั่ว ทั้งตามเกณฑ์หลัก คือ เกณฑ์ตามแนวกรรมนิยาม ฯลฯ และเกณฑ์ร่วม คือ เกณฑ์ตามแนวสังคมนิยมน์ ทั้งโดยสภาวะและโดยคุณค่า ซึ่งเป็นคุณค่าโดยสภาวะบ้าง คุณค่าตามที่ กำหนดไว้บ้าง สามารถสรุปข้อความที่ต่างกันและคาบเกี่ยวกัน ดังนี้

^{๔๒} พันตรี ป. หลงสมบูรณ์, พจนานุกรมมคร-ไทย, หน้า ๔๓๖.

๑) ว่าโดยคุณโทษต่อชีวิตหรือต่อจิตใจและบุคลิกภาพ คือ เป็นสภาวะที่เกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจหรือไม่ เอื้อหรือไม่ต่อคุณภาพชีวิต ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพชีวิตและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายอื่นลดถอยหรือเจริญงอกงาม ช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒) ว่าโดยคุณโทษต่อบุคคล คือ เป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่ ทำให้ตนเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ตนหรือไม่

๓) ว่าโดยคุณโทษต่อสังคม คือ เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ผู้อื่นหรือไม่

๔) ว่าโดยมโนธรรมหรือโดยสำนึกอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือพิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกลึกซึ้งชอบชั่วดีของตนเองว่า กรรมนั้นเมื่อทำแล้ว ตนเองติเตียนหรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่

๕) ว่าโดยมาตรฐานสังคม คือ ตามบัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น การใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของวิญญูชนทั้งหลายตามกาลสมัยที่จะมีให้ถือกันต่อไปโดยมโนธรรมหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อน ตลอดจนการใคร่ครวญแล้วยอมรับหรือไม่ของวิญญูชนเหล่านั้นในแต่ละกรณี^{๔๓}

ประการสุดท้ายในบทนี้เป็นการกล่าวถึงเกณฑ์วินิจัยหลัก ซึ่งประกอบด้วยหลักธรรมที่เป็นหลักการเชิงความรู้ความเข้าใจในธรรมเรื่อง เจตนา กุศล อกุศล (ดี ชั่ว หรือ บุญ บาป) กุศลกรรมบถ ๑๐ อกุศลกรรมบถ ๑๐ และเบญจศีล (ศีล ๕) โดยมุ่งไปที่ **เจตนา** ว่าเป็นแกนกลางหรือเป็นเกณฑ์หลักสำหรับการวินิจัย ส่วนเกณฑ์วินิจัยร่วมหรือเกณฑ์รองเป็นการพิจารณาถึงการอนุวัติตามอชยาศรัยที่ต่างกันของสัตว์โลก จึงได้วางเกณฑ์ที่อ่อนลงซึ่งเรียกว่า มโนธรรม อันเป็นระบบความคิดและความรู้สึกที่ช่วยคนในการวินิจัยว่า การกระทำอะไรถูกอะไรผิด อะไรควรทำไม่ควรทำ ฯลฯ และมติของท่านผู้รู้ ได้แก่ คนมีความรู้ คนมีปัญญา คนฉลาดในทางดี หรือ นักปราชญ์ ก็เรียก ซึ่งจะเป็นผู้ช่วยวินิจัยการกระทำและพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างสมเหตุสมผล

กรณีตัวอย่างการวินิจัยในพระพุทธศาสนา

เหตุการณ์ที่เป็นกรณีตัวอย่างการวินิจัยปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ ซึ่งเป็นตอนกำเนิดพระกุมารกัสสปะ ความย่อว่า มารดาของพระเถระเป็นธิดาของเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ขอบรรพชาตั้งแต่รู้เดียงสา แต่มารดาบิดาไม่อนุญาตให้บรรพชา เมื่อแต่งงานแล้วสามีอนุญาตให้บรรพชาในสำนักภิกษุณีที่เป็นฝ่ายพระเทวทัตได้ โดยไม่ทราบว่าเป็นนางตัวเอง ตั้งครรภ์แล้ว ต่อมาหมู่ภิกษุณีทราบเรื่องจึงพานางไปยังสำนักพระเทวทัต และพระเทวทัตสั่งให้นาง

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๘๐.

สึกเสีย นางคิดว่าตนเองมิได้บวชเจาจงพระเทวทัต แต่เจาจงพระบรมศาสดา นางจึงเดินทางไปยังสำนักของพระองค์ อันที่จริงพระบรมศาสดาทรงทราบอยู่ว่า นางตั้งครภในเวลานางเป็นคฤหัสถ์ แต่เพื่อเป็นการปลดเปลื้องถ้อยคำนิทาของคนอื่น จึงรับสั่งให้เชิญพระเจ้าปเสนทิโกศล ท่านมหาอนาถปิณฑิกเศรษฐี ท่านจุลอนาถปิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขามหาอุบาสิกา และสกุลใหญ่อื่นๆ โดยมอบหมายให้พระอุบาลีชำระกรรมของนางในท่ามกลางบริษัท ๔ พระเถระได้เชิญนางวิสาขามาตรงหน้าพระพักตร์พระราชแล้วให้สอบสวนอภิรณนั้น เริ่มที่นางวิสาขาให้คนซึ่งมาน ตรวดดูมือ เท้า สะตือ และท้อง แล้วจึงนับเดือนและวันดู จึงทราบว่านางตั้งครภในเวลาเป็นคฤหัสถ์ จากนั้นนางวิสาขาจึงบอกความแก่พระเถระ และพระเถระได้แจ้งความละเอียดทั้งหมดว่านางเป็นผู้บริสุทธิ์ สามารถครองความเป็นภิกษุณีในศาสนาของพระศาสดาได้ต่อไป^{๔๔}

กรณีตัวอย่างการวินิจฉัยที่กล่าวมาข้างต้นมีสาระสำคัญอยู่ ๓ เรื่อง คือ (๑) การวินิจฉัยไม่ได้ใช้พระวินัยโดยตรง แต่ใช้บริบททางสังคมคืออาศัยกลุ่มคนผู้ใหญ่หรือผู้ปกครอง (พระเจ้าปเสนทิโกศล) ผู้เกี่ยวข้อง (พระอุบาลี) และมีชื่อเสียงในสังคม (อนาถปิณฑิกเศรษฐีและนางวิสาขามหาอุบาสิกา) ร่วมกันวินิจฉัย (๒) การวินิจฉัยเป็นไปอย่างเปิดเผยต่อคนหมู่มากคือท่ามกลางพุทธบริษัท และ (๓) วินิจฉัยด้วยวิธีธรรมชาติคือการชิงผ้ามาแล้วตรวดมือ เท้า สะตือ เป็นต้น เมื่อผ่านกระบวนการและวิธีการดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้นางภิกษุณีผู้บวชเจาจงพระบรมศาสดาพัฒนาตน คือ นางเป็นผู้บริสุทธิ์ สามารถครองเพศภิกษุณีและประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระศาสดาสืบต่อไปได้อย่างสง่างาม จากนั้นไม่นานนางได้คลอดลูกชายมีนามว่า กุมารกัสสปะ แปลว่า กัสสปะลูกเจ้านายหรือ กัสสปะเป็นเด็กชาววัง อายุ ๗ ขวบได้บรรพชาเป็นสามเณรและได้ศึกษาปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุนั้น พระอรหันต์องค์หนึ่ง ชื่อว่า พระกุมารกัสสปะ เป็นผู้มีความสามารถในการแสดงธรรม และได้รับเอตทัคคะว่า เป็นผู้แสดงธรรมได้อย่างวิจิตร

บทสรุป

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรมคือการกระทำ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ กรรมเป็นตัวกลางระหว่างกิเลสกับวิบาก เพราะเป็นธรรมดาว่าเมื่อมีการกระทำทางกายวาจาหรือใจเกิดขึ้น จะโดยมีโลภะ โทสะโมหะหรือกิเลสตัณหากระทำให้เกิดก็ตาม สิ่งที่เกิดตามมาก็คือผล หากทำดีผลย่อมดี แต่หากทำชั่วผลย่อมชั่ว (ไม่ดี) ซึ่งสอดคล้องกับหลักการที่ว่า ทำดี ดี ทำชั่ว ชั่ว เหมือนหวานพืชชนิดใดไว้ผลที่ได้จะต้องเป็นพืชชนิดนั้น ผลที่เกิดจากพืชและต้นไม้ชนิดต่างๆ นั้นสามารถพบเห็นและรับรู้ได้

^{๔๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๖ เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปะเถระ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗-๑๘.

อย่างธรรมดา แต่ผลที่เกิดจากการกระทำนั้นจะมีนัยที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้น พุทธศาสนาจึงมีเกณฑ์สำหรับการวินิจัยการกระทำอยู่ ๒ ประการ คือ

๑) เกณฑ์วินิจัยหลักเป็นเกณฑ์ที่ประกอบด้วย (๑) เจตนา คือ ธรรมชาติผู้คิด ความนึก ความตรึ ความดำริที่จะทำสิ่งต่างๆ โดยมีความจงใจตั้งใจไปพร้อมๆ กับการกระทำนั้น เจตนาจึงเป็นสิ่งที่ซ่อนอยู่ภายใน เป็นภาวะขับเคลื่อนให้ลงมือกระทำทั้งดีและชั่ว หรือทั้งสุจริตและทุจริต (๒) กุศล คือ ความดี ความงาม สิ่งที่ดี ความสบาย หรือเรียกอย่างสามัญว่า บุญ คือสภาพของจิตที่ตั้งมั่น มีความแน่วแน่ ไม่หวั่นไหว ไม่วอกแวก บริสุทธิ์ผ่องใสคือไม่ขุ่นมัว ไม่เศร้าหมอง โปร่งโล่งอิสระ คือ ไม่ติดข้อง ไม่คับแคบ รวมทั้งมีความชาญฉลาด ความถูกต้อง ความไม่มีโทษ ความไม่มีโรค อกุศล คือ สภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศลหรือตรงข้ามกุศลมีความไม่ฉลาด ความไม่สบาย เป็นต้น (๓) บุญ หมายถึงการชำระล้าง น่ายินดี เป็นที่ชอบใจ กรรมดี ความดี ความสุข หรือเครื่องชำระสันดาน ให้สะอาด บาป หมายถึงสิ่งที่ทำให้ตกไปในที่ชั่ว หรือเรียกตามภาษาสามัญว่า สิ่งต่ำทราม เลวทราม (๔) กุศลกรรมบถ คือ ทางทำกรรมดีหรือความดีประกอบด้วยกายกรรม ๓ คือ ไม่เบียดเบียนคนอื่นสัตว์อื่น ไม่ลักขโมย ไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ วาจกรรม ๔ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ และมโนกรรม ๓ คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ไม่มีจิตคิดร้าย มีความเห็นชอบ อกุศลกรรมบถ ได้แก่ ทางทำชั่วประกอบด้วยกายกรรม ๓ คือการปลงชีวิต การถือเอาสิ่งของที่เขา ไม่ได้ให้ ความประพฤติดิฉินในกาม วาจกรรม ๔ คือพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดหยาบ พูดเพ้อเจ้อ และมโนกรรม ๓ คือ เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา คิดร้ายผู้อื่น เห็นผิดจากคลองธรรม และเบญจศีลหรือศีล ๕ มีปาณาติบาต อทินนาทาน เป็นต้น

๒) เกณฑ์วินิจัยร่วมหรือเกณฑ์วินิจัยรองมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) มโนธรรม ได้แก่ ธรรมของใจ ธรรมสำหรับใจ หรือใจมีธรรมคือมีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี รู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ อะไรเป็นประโยชน์อะไรไม่เป็นประโยชน์หรือเหตุอันเป็นแรงจูงใจและแรงบันดาลใจขึ้นพื้นฐานสำหรับการประพฤติดี (๒) มติของท่านผู้รู้ หากกล่าวตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาหมายถึงบัณฑิต ได้แก่ คนผู้รู้สิ่งที่มีประโยชน์ สิ่งไม่มีประโยชน์ คนมีความรู้ คนมีปัญหา คนฉลาดในทางดี หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้รู้ก็คือ คนผู้มีความคิดรอบคอบครบถ้วนก่อนแล้วจึงมีมติว่า อะไรควร อะไรไม่ควร อะไรควรติเตียน อะไรควรสรรเสริญ อะไรยอมรับได้ อะไรยอมรับไม่ได้ เป็นต้น และมีเรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปะผู้บวชเป็นภิกษุณีเป็นกรณีตัวอย่างของการวินิจัยในพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- _____. **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๙.
- พันตรี ป. หลงสมบูรณ์. **พจนานุกรมมคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๓. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก กังขาวิตรณีอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- _____. **อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- _____. **อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก อัญญสาสนี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธ. **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๖ เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธ, ๒๕๔๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ศักติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๔๘.